

ОСНОВ ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ КАО УСТАВНИХ ПРИНЦИПА

FOUNDATION OF CENTRALIZATION AND DECENTRALIZATION AS CONSTITUTIONAL PRINCIPLES

Сава Аксић¹

Универзитет у Приштини, Правни факултет, Косовска Митровица

Сажетак: Предмет нашег истраживања је однос између централних и нецентралних органа, са циљем да се утврде разлози који могу утицати на централизацију и децентрализацију.

Претпоставке, од којих смо у истраживањима пошли, су, да у случају савезне државе сувереност припада савезу, док у случају државног савеза, сувереност припада чланицама савеза. Федерација настаје на основу устава, док конфедерација настаје на основу међународног уговора. Савезна држава је стабилнија ако су чланице из којих се састоји приближно исте величине и снаге. Истовремено постојање тежње централизације, као центрипеталне силе, и децентрализације, као центрифугалне силе, нису изузетак, него правило у савременом свету. Коришћени су научни методи анализе и синтезе, као и логички поступци индукције и дедуције, генерализирајуће апстракције и детерминације.

Кључне речи: децентрализација, централизација, власт, држава, надлежност.

Abstract: the object of our research was the relationship between centralised and decentralised authorities, and the aim was to define the reasons what the centralization and decentralisation depend on.

Presumption we had was that in case of federal state, sovereignty belongs to the union, while in case of state union, sovereignty belongs to the members of the union. Federations emerge by constitution, and confederation by international treaty. Federal state is more stable if its members, from which it is made, are of the same size and power. At the same time existence of aspirations for centralization, like centripetal force and decentralization, like centrifugal force, are not exception but a rule in the modern world. The methods we used are analysis and synthesis, and logical process induction and deduction, generalization, abstraction and determination.

Key words: centralization, decentralization, power, state, jurisdiction.

УВОД

Као претпоставка уређеног живота у држави у којој постоји више власти, подразумева се уређен однос између тих власти, и то на начин да буду обухваћени сви државни послови, као и да у вршењу тих послова не постоји неограничено простирање било које од тих власти, него њихове тачно одређене надлежности (Sträuli,

¹ sava.aksic@gmail.com

1929, стр. 1 - прево С.А.). Управо власт, стриктно одређених граница представља квалитет који одређеном друштву даје епитет организованог. Али, како у друштву постоје најразличитије потребе, као и могућности да се те потребе задовоље на различите начине, исто тако постоје и различити органи и организације, управо да би се те најразличитије потрене друштва задовољиле. Сви ти органи и организације чине део јединствене државне организације, која се може састојати из већег или мањег броја органа, који међусобно могу бити везани односима надређености или подређености одређеног степена, или са мањом или већом, али никако потпуном самосталношћу, осим у случају највишег – сувереног органа.

Тако да подела надлежности између централне и нецентралних власти, представља једну неопходну претпоставку у савезној држави (или савезу држава), и то како из разлога да би се избегао непрестани конфликт, који би у том случају постојао између савеза и држава – чланица по питању надлежности, исто тако и из разлога да би грађани избегли једно неподношљиво двовлашће, које би над њима у том случају постојало (Sträuli, 1929, стр. 4.), а чије би се последице, између осталог, састојале и у томе да би за неке послове били надлежни исти органи, док, за неке друге не би постојао надлежни орган (наступиле би последице позитивног или негативног сукоба надлежности).

1. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЦЕНТРАЛНЕ И НЕЦЕНТРАЛНИХ ВЛАСТИ

Основна подела надлежности је према областима на законодавство, управу и судство, а даље се може делити према врсти послова, територији, појединим специфичним карактеристима установљеним према различитим критеријумима, личним својствима итд. Надлежност савеза у области законодавства, као овлашћење државе да издаје обавезујуће норме је материјално законодавство, с обзиром да се овим постиже двострука сврха: забранама и дозволама ограничава се воља појединачних субјеката у њиховим међусобним односима, са једне стране, док, се, са друге стране, ограничава сама власт у односу на грађане (ово друго не важи у полицијској држави где не постоје правна ограничења државне власти у односу на грађане, и где држава у потпуности управља путем својих уредби) (Sträuli, 1929, стр. 13.).

Подела на материјалне и формалне компетенције је основана од Haenel – а, при чему се под материјалним компетенцијама

подразумевају гране управе, а под формалним компетенцијама форме деловања (Sträuli, 1929, стр. 15.).

Какви ће односи између органа, као централних и нецентралних, бити, зависи од облика државног уређења. Федеративна држава почива на земаљском уставу који је појединим чланицама федеације и деловима државе наметнут, или може од истих бити добровољно прихваћен. Тако да је федерација принудна држава (у смислу свога функционисањ, што значи: онда када већ постоји). Федералне јединице су заштићене уставом, аутономне – законом, док самоуправе нису у потпуности ни законом (Костић, 1940, стр. 3 и 5).

Односи надлежности, у државама у којима постоји више ентитета, могу бити регулисани разним актима, најчешће законима, док је доношење устава предвиђено за државу као целину. У неким случајевима, могу, поред устава државе, као федерације, да и федералне јединице имају своје посебне уставе, мада то не мора бити правило (такав је случај био у бившој СФРЈ). У таквом случају, устави федералних јединица не смеју противуречити савезном, општем, државном уставу, па су ови устави, по својој правној природи једнаки аутономном закону, закону о установљењу и организацији аутономне области као основним нормама унутрашње организације, без обзира што носе назив устав. На крају, формалне уставе имају и верске организације и поједине корпорације јавног или приватног права, али је то устав само у номиналном, не и у правно – функционалном смислу. Међутим, у државноправном смислу, устав је акт неограничене и суверене власти, која се, када је реч о федерацији, налази код федералне, савезне државе, те у том смислу устави федералних области нису конституције у државноправном смислу, и ако акти јаче правне снаге него обични федерални закони (Костић, 1940, стр. 13).

Обухватна законодавна компетенција претпоставља се као нормална надлежност савеза (Sträuli, 1929, стр. 27). Сви уставни савезних држава садрже реченицу: *Bundesrecht bricht kantonales Recht* (Sträuli, 1929, стр. 151 – савезним правом се уређује право кантона).

Лорд Балфорд (Lord Balfour) на следећи начин одређује однос Велике Британије и доминиона: они (доминиони) су аутономне заједнице унутар Британске империје, равноправне у статусу, ни на један начин надређене једне другима у било каквом аспекту унутрашњих или спољашних послова, одани круни и слободно уједињени као чланови Британске заједнице народа (Keith, 1938, стр. 60 – превео С.А). Због тога однос између централне и

нецентралне власти може бити у појединим аспектима нетипичан, као што је био између британске колоније и доминиона у поглед именованја и разрешења судија, где је именовање судија било у надлежности колонијалног министарства, док је њихово разрешење било предмет колонијалне легислативе (Keith, 1938. стр. 62). Овакав положај чланице савезне државе, као њеног саставног елемента, произилази из правне природе државног савеза у односу на савез државе, због чега, као последица настанка државног савеза, настаје губитак суверенитета, његовим преносом на савез, па у том случају, чланице савеза остају без изворне суверености.

И управо из тог разлога, укупчане у савезну државу савезним уставом, посебне државе немају никакве правне могућности да иступе из ове заједнице (Живанчевић, 1936. стр. 77) (на питање могућности иступања чланица федерације из савезне државе, ми ће мо се ниже посебно осврнути).

За разлику од федерације, код конфедерације, међународни уговор представља правну основу ове заједнице, њиме се утврђују њени циљеве и предвиђају модалитети за остварење ових (Живанчевић, 1936. стр.35). Тако да конфедерација представља само уговорни однос између независних и суверених држава, али не и неку нову државну организацију која би била изнад држава чланица савеза, те, с тога, савез стоји у одређеном односу само са државама чланицама, али не и са грађанима тих држава – чланица савеза, па савез и не може непосредно обавезивати грађане – држављане чланице конфедерације, него то само могу чинити државе чланице (Живанчевић, 1936. стр. 40 – 41), док државе чланице, могу међународно савез, када је по интензитету односа тај савез на нивоу конфедерације, а не обичног међународног уговора, напустити по својој вољи. Овакав однос органа савеза – конфедерације према грађанима који припадају државама – чланица конфедерације, је скроз разуман, будући да грађане против њихове воље може једино њихова држава да обавезе, а како конфедерација није држава него међународни савез, онда их она и не може непосредно обавезивати, јер би, у том случају међународно савез наступио ка нека над – држава, што је правно – логички неодрживо. Изузетак, у смислу обавезивања државе мимо њене воље, постоји само у случају једног међународног савеза: у случају односа који су регулисани Повељом Организације уједињених нација. Али и тада уз извесно ограничење: неопходно је да се констатује прекршај норми предвиђених у Глави VII Повеље ОУН –а, са једне стране, док, са друге стране, специфичност односа са овом организацијом, је, да обавезе настале по основу прекршаја норми из Главе VII Повеље ОУН –а, држава

чланица не може да избегне нити изласком из ОУН – а, нити не приступањем ОУН – у, односно неучлањивањем у ОУН.

Што се тиче односа у самој држави, посебно, основа, која одређује однос према централној власти, поједини теоретичари сматрају да је савезна држава на здравој основи, ако државама – чланицама из којих се састоји, улива осећеј спокојства и наде у погледу њиховог напретка, али не и осећање страха за њихов опстанак и за губитак њихове посебности. Такав случај постоји када су све државе, чланице савеза приближне снаге и јачине, те се ни једна по својој снази и величини не издваја од осталих да би у таквој држави остале виделе опасност, те у том смислу Сједињене државе и Швајцарска представљају пример савезних држава са којима је ово случај. Док, са друге стране, Немачка представља пример федерације у којој су државе чланице биле под сталним притиском несразмерне надмоћи Пруске. Немачка федерација није била диктована никаквим расним разликама, него интересима разних династија, па се Немачка, када су отпале ове разлике, претворила у унитарну државу. Савезна држава је, у том случају, била дело пробуђених националних центрипеталних снага (Живанчевић, 1936. стр. 65 – 66, 74).

2. СУШТИНА ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ

Под централизацијом се обично подразумева укупност свих настојања унутар једне организоване заједнице која су усмерена на то да се највећи део делатности заједнице на једном месту, чак у њеном центру, испољава, односно обавља, док се, супротно томе, под децентрализацијом подразумева супротна тенденција, којом се највећи могући део функција заједнице са њихове сопствене средишње тачке жели пренети на друго удаљено место, које ће са надређеним центром бити у лабавим међусобним односима (Peters, 1928, стр. 4 – превео С.А.).

Централизација означава унутар заједнице делотворну центрипеталну силу, док децентрализација центрифугалну. Истовремено постојање ових сила унутар исте заједнице није ништа противуречно, него правило (Peters, 1928, стр. 5 – 6). Модерна држава је монистичка, а државна сила, сагласна њеном бићу, јединствена и недељива, те, с тога, томе природно одговара једно нагињање ка централизацији, као један процес сагласан њеној природи. Сваки акт законодавства, управе или правосуђа одиграва се у основи као чињеница јединствене државе. Тако да је јединство осигурано ако се што више поступака државе предузимају са места

централних органа. Основна предност централизације је да је стварно политичко јединство заједнице чвршће и сигурније, да се тенденције распарчавања делотворно предупредују, да се јача осећај припадности заједници, у управи, правосудју и законодавству, да централизација делује против неједнакости и неправичности, и на крају, централизација делује против свих партикуларистичких захтева и локалних интереса којима су интереси заједнице подређени (Peters, 1928, стр. 42 – 43.). Али, с друге, стране, технички је немогуће да централа обухвати све државне акте, него се мора пренети један број случајева на самоодлучивање другим органима (Peters, 1928, стр. 9.). Тамо где надређеност централних органа самостално од њих произилази, постоји централизација, док у обрнутом случају, што је већа удаљеност и независност од централних власти, то је већа децентрализација (Peters, 1928, стр. 12.).

Са друге стране, децентрализација, омогућава јачу везаност државних органа и народа (Peters, 1928, стр. 44.), али исто тако, неспорно је да је децентрализација најпогодније средство у борби против бирократије, која успорава пословни и уопште економски живот, приближавајући грађане једне другима. Међутим, да би се остварио смисао децентрализације, да би се њома смањила бирократија, не сме се децентрализација спровести на бирократски начин, јер ће се онда у том сличају само централизована бирократија заменити децентрализованом бирократијом, у ком случају, онда, и не би било неке користи од децентрализације.

Предност децентрализације је снажан иступ појединца у друштву. Децентрализацијом се истичу вредности појединца, што даље има за последицу јачање савести и одговорности појединца у друштву, посебно чињеницом да његов глас није безначајан (Peters, 1928, стр. 48 – 50).

У сваком случају набројане предности и недостаци су релативни, те, с тога, у којој мери треба дати предност централизацији или децентрализацији, нема општег правила, с обзиром да поред објективних околности, на ово питање утиче и карактер нације, поглед на свет, политичко схватање итд. Индивидуалисти ће тако предност дати децентрализацији, за разлику од оних који заједноштво истичу у први план (Peters, 1928, стр. 53). По неким истраживањима (Галтунг 1996) оспораване државе имају више шансе да преживе уколико обезбеде аутономију и конфедерализам (Виберг, 2004, стр. 32).

Логичка последица централизма, по неким ауторима је партикуларизам, док је са федерализмом обрнут случај: док

централизам ствара јединство одозго, докле федерализам ствара јединство одоздо, уз потпуно уважавање реалних вредности и довођења у склад свих интереса. Исти аутори сматрају да централизам уништава реалитете и интересе спојене са њим, док федерализам даје шири замах сваком од тих интереса и опсежнију могућност њиховог просперитета, због чега федерализам значи супротност партикуларизму (Дрљевић, 1926. стр. 38).

3. ПОДЕЛА НАДЛЕЖНОСТИ ИЗМЕЂУ ЦЕНТРАЛНЕ И НЕЦЕНТРАЛНИХ ВЛАСТИ

У прошлих неколико декада, велики број модерних федерација показује тренд централизације везане за питања која се тичу економског развоја и решавања социјалних проблема, и то у правцу стимулисања економског развоја и решавања социјалних проблема, тако да је интервенција централне владе водила централизацији (Brown-John, *Federalism and upper Houses searching for a Solution*, 1988. стр. 63).

Када се ради о истраживањима на примеру Канаде, Швајцарске, Сједињених Америчких Држава, Немачке, и Аустралије, област спољних послова, одбране и одговорности за уговорне обавезе, је спадала у домен централне владе (Brown-John, *Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System*, 1988. стр. 77; упореди: Сиђански, 2015, стр. 32-36), (видети у делу 91 - VI под називом: Distribution of Legaslative Powers у: Costitution act из 1867 год и Costitution act из 1982 год. Канаде; и у савезном уставу Швајцарске из 1999 год. у чл. 3. стоји да су кантони суверени уколико њихова сувереност није ограничена савезним уставом, као и да извршавају сва права која нису пренета на савез (ART. 3. Die Kantone sind souverän, soweit ihre Souveränität nicht durch die Bundesverfassung beschränkt ist; sie üben alle Rechte aus, die nicht dem Bund übertragen sind.), док о подели надлежности између савезне власти и кантона стоји у 2 поглављу под називом: надлежности (2 Kapitel: Zuständigkeiten).

У Немачкој је подела надлежности између савеза (Bund) и чланица савеза (Länder) подељена тако да савезу припадају ресори: спољних послова, одбрана, валута, саобраћај и имиграциони проблеми, док чланицама савеза припадају послови образовања, културе, као и осталих области у којима савезни органи немају резервисану надлежност (Сиђански, 2015, стр.19, 20). У сваком случају, у прошлих неколико декада су у федерацијама централне

владе консолидовале ауторитет доношења одлука на пољу одбране и спољних послова (Brown-John, *Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System*, 1988. стр. 78. – прево С.А.). У теорији се наводи да су послови, који се у савезној држави налазе у надлежности федерације: спољни послови, нарочито закључивање међународних уговора, објава рата, закључивање мира и управљање оружаним снагама, тј. војска, морнарица и ваздухопловство (Келзен, 1951. стр. 305).

Демократија такође, може бити централизована и децентрализована, али децентрализација допушта веће приближавање идеји демократије, него централизација. Демократија захтева највећу сагласност између опште воље изражене кроз правни поредак, и стварне воље лица која су том поретку подређена. Уколико у том смислу постоји противуречност, у циљу њеног смањења, могуће је да извесне правне норме важе само на појединим деловима територије (Келзен, 1951. стр. 297 – 298), или, да, уместо одређених норми, на појединим деловима територије важе друге норме, што ни на који начин, ако тако нешто и постоји, не би смело да доведе у питање јединство територије државе и њено несметано функционисање, јер, ако децентрализација пређе одређену границу, односно зађе у питање суверености, онда се више о њој не може говорити у односима према централној власти, него ће тада настати посебни ентитети, па би се онда у том случају могло евентуално говорити о уређењу унутар самих ентитета, независно од централне власти, будући да би тада сувереност припадала ентитетима, а не савезу.

4. РАЗЛОЗИ КОЈИ ОДРЕЂУЈУ СТЕПЕН ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ

Удруживање међу државама се заснива на истим начелима као и удруживање међу појединцима, а то су постизање заједничке користи, отклањање заједничке опасности, као и регулисање међусобних односа. Као што појединци у том удруживању могу сачувати свој идентитет и своју индивидуалност, или да се та индивидуалност у насталој заједници потпуно изгуби, иста таква ситуација је могућа и између држава. Појединци се могу удруживати на основу уговора, правила или закона, као што то бива међу државама (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 18).

Тамо где су користи од савеза биле виталне за његове чланице, савез се претварао у тешњију заједницу, док се није

претворио у савезну, па и у просту државу, док, тамо где је пуна самосталност изгледала као ствар од животног значаја, распад савеза је био питање времена (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 46.).

Најразличитије групе фактора одређују односе између централних и нецентралних органа, у смислу јаче или слабије централизације, односно мање или веће самосталности нецентралних у односу на централне органе, различит начин везивања једних за друге, и то, како у вертикалном, исто тако и у хоризонталном смислу.

С обзиром да се код централизације и децентрализације ради о супротним политичким организационим принципима, онда ће и одлука о једном од ова два типа организације бити сагласна различитим државним циљевима (Peters, 1928, стр. 41), који се желе постићи, али, с друге стране, основ ових принципа није одређен само хипотетичким концепцијама – програмским циљевима државе, него и актуелним моментима, од којих неки могу да држави остављају већи или мањи простор за одређивање модела везаности за централне органе, док се други чиниоци, када је реч о односу централних и нецентралних органа, могу крајње ригидно рефлектовати, тј. могу на различите начине императивно условљавати однос централних и нецентралних органа, од којих чиниоца, углавном национални и економски, као и међународни, заузимају најзначајније место.

И ако је јака централизација основа јединства земље, она је као таква изводљива само ако она није у противуречности са националним саставом становништва (Peters, 1928, стр. 46), односно, ако се држава не састоји из више народа. Међутим, уколико то није случај, него се држава састоји из више народа, онда је централизација зависна од сличности и разлика између тих народа, њихових односа, њихових историја, привреде, уопште економске развијености подручја на којима поједини народи чине већину, као и од привредне развијености посебно. Као пример последица које различита привредна развијеност земље има на питање централизације, могао би да се наведе пример севера Италије, који, као развијенији део у односу на југ земље, често поставља захтев за већим степен самосталности у односу на остатак земље, и ако се ради о истој нацији која живи и на северу, и на југу.

У појединим деловима земље, односи могу бити толико различити, да се кроз модел централних и нецентралних органа, односи не могу исто третирати у законодавству, управи и судству. У осталом, не само постојање различитих друштвених и политичких,

него чак и постојање различитих природних услова, као што су различити биљни и животињски свет у појединим деловима територије неких земаља, а посебно расне, верске, културне разлике, чине да би њиховим разарањем, заједница претрпела велику штету. Такође, и привредне различитости појединих делова земље, чине да се не могу на исти начин третирати индустријализовани делови територије, за разлику од пољопривредних области (Peters, 1928, стр. 46 – 47.) Одсуство расне, етничке, језичке, верске и друге сличности може да буде препрека не само за успешно функционисање државе него и за њен опстанак, као што је случај са Пакистаном (Јовичић, 2006, стр. 51), посебно ако је она унитаристички организована. У таквом се случају онда децентрализација појављује као *causa sine qua non* опстанка државе. Држава тада може да опстане само као децентрализована, али, код држава код којих је захтев за децентрализацијом подигнут на ниво услова њеног опстанка, врло често може бити случај да је децентрализација само пут нестанка државе, а настанка конфедерације (као што је био случај са Краљевином Југославије, када ее она након стварања Бановине Хрватске, од унитарне претворила у заједницу са снажним елементима конфедерације), или само начин потпуног нестанка државе (као на примеру СФР Југославије).

У задње време, у свету који се рапидно мења, односи између централне и нецентралних власти уопште нису статични. Федерација се може претворити у суштински другачију организацију у односу на њен првобитни облик, с тим да је и даље федерација, тако да би било тешко направити егзактну листу разлога који ће одређивати облик државног уређења.

У том смислу се за један обухватни приступ истраживања тог питања и предлаже обухватна динамичка анализу промена у интеракцији односа између влада различитог нивоа власти (Brown-John, *The Evolutionary Patterns of Federal States*, 1988, стр. 42).

Данашњи друштвени и политички живот карактерише постојање супротних, центрифугалних и центрипеталних процеса, у различитим земљама. Када се расправља о централизацији и децентрализацији, и са тим у вези о федерацији, може се приметити, да и ако постоје одређени разлози због којих одређена држава настаје, дакле, као разлога кохезионе природе, односно интеграције, истовремено, у истој држави постоје и одређени разлози дезинтеграције, услед чега таква држава не настаје као проста, односно унитарна држава која не би имала озбиљнији степен децентрализације, него настаје као федерација, дакле ентитет који као држава постоји, али са значајнијим степеном децентрализације

(Јовичић, 2006, стр. 49). Својеврсни парадокс је, да, док је у неким земљама присутна централизација, у другим је присутна децентрализација (Brown-John, 1988. стр. 1), тако да централизација или децентрализација никада нису општи трендови, него процеси, који, будући условљени најразличитијим чиниоцима, упоредо постоје.

Квантитативни степен централизације или децентрализације зависи од броја ступњева у хијерархији правног поретка, као и од броја и значаја предмета регулисаних централним и локалним нормама: могуће ја да устав доноси највиша власт, а да све акте ниже од устава доносе ниже власти, као што је могуће да се централна власт стара о извршењу само неких аката, а да остале акте извршавају друге, ниже власти (Келзен, 1951. стр. 292 – 293). Модалитети поделе надлежности могу бити различити по степену, врсти послова и начину обавезивања.

Што се тиче формалне стране стварања савеза, мање или више се сматра да се у основи порекла сваке федералне државе налази уговорни елеменат, односно, да се федералне државе прво појављују као директан резултат политичких договора и споразумевања (Келзен, 1951. стр. 17). Али, има схватања по којима федерација настаје, и по којима федерација уопште може настати само фактичким, никако правним путем, јер је, наводи се, несхватљиво да два или више субјеката преносе суверенитет на органе савеза, који се, логички потпуно несхватљиво, тиме онда појављују изнад чланица савеза, пошто се тада дело појављује изнад свог творца и влада њиме, него, да федерација може настати само фактичким путем, исто као и унитарна држава, тако да је начин настанка федерације као суверене државе правно необјашњих, као у математици израчунати квадратуру круга (Живанчевић, 1936. стр. 66 – 86)?

Постоје схватања по којима федерализам има и моралне циљеве, зато што су заштита различитости културе, религије, социјалних институција, политике образовања, језика – питање морала, а пошто се федералистичким уређењем државе може постићи заштита наведених вредности, онда федерализам неспорно има, поред осталих, и моралну димензију (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 13– превео С.А.). Свакако да поред одбрамбених и економских разлога, дакле материјалних, као главних разлога настанка савеза различитог нивоа интензитета од конфедерације до прости државе, још и други разлози у области духовне надградње, могу бити разлог за настанак савеза одређеног нивоа, као што су заједничка култура, вера, језик итд.

(Јовичић, 2006, стр. 53). У којој ће мери сваки од ових фактора утицати, као и колико ће једна чињеница бити значајнија у односу на другу, ствар је актуелног тренутка, потреба, актуелних политичких, економских и осталих процена, међународног окружења и још много чега. Федерализам је свакако специфичан однос према економској, политичкој, социолошкој, националној и свакој другој реалности, на начин да не представља један ригидан став према овим чињеницама, него управо обрнуто: уважавање и истовремено гаранција различитих идентитета (Сиђански, 2015, стр. 15). Дилеме које у пракси често могу да настану, и да ескалирају до нивоа блокаде функционисања државе, могу бити модалитети федерализма, односно подела надлежности између чланица и савеза. Неке чланице могу у том смислу бити посебно заинтересоване за одређене надлежности.

Ипак, колико међу најразличитијим писцима постоји сагласност око чињенице да је федерализација и уједињавање у економском интересу оних који се уједињују у федерацији, толико не постоји сагласност око осталих разлога тог уједињења, као нпр. у којој мери то може бити однос према претњи споља, односно евентуалном заједничком непријатељу земаља које се уједињују. Као пример се наводи Канада и унија из 1867 год. која је, будући да има разуту територију, да би могла да одговори на еспанзионистичке претње од стране суседа, само у уједињењу таквих територија видела начин да се одговори на тај изазов споља. Допринос овој расправи су дали и психолози, имајући у виду да је претња психолошки феномен, па пројектујући консеквенце индивидуалне психологије на социјалну психологију, поједини психолози (Allport) тврде да нема дилеме да ће присуство претње од стране заједничког непријатеља, јачати јединство људске организације, и у том смислу се као пример наводи и својевремено уједињавања западне Европе, као одговор на растућу претњу од совјетске интервенције (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 25).

Често се федерализам види као институционални оквир којим би се осигурали основи политичког јединства у мултикултуралном друштву. Федерализам се у сваком случају види као модел превазилажења социјалних различитости, али, оних социјалних различитости, које, и када постоје, ни у ком случају не доводе у питање разлоге уједињења у федерацију. На питање, који највише степен социјалне неједнакости федерализам може да толерише, поједини аутори (Livingston) истичу да различитости не могу бити толиког степена да не може бити основа за интеграцију, али је

истовремено, врло тешко успоставити одређени, минималан број чиниоца који омогућавају федерално јединство земље (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 26 – превео С.А.). Посебно је тешко направити листу разлога који представљају чиниоце социјалне различитости и направити листу разлога за интеграцију у федерацију, а након тога извршити компарацију те две групе чиниоца и њиховом евалуацијом извести меродавни закључак о вероватноћи успешног функционисања федерације.

Тако да, уређење сваке федералне државе зависи од низа реалних околности, од циљева ради којих настаје конкретна држава, при чему се у свакој конкретној држави може полазити од одређених конкретних теоријских модела, али ће дефинитивни њен изглед зависити од конкретних околности (Шуковић, 1995, стр.109). Због свега овога, по природи ствари и није могуће постојање два иста модела савезне државе, јер то претпоставља и исте околности у којима таква држава настаје, као и циљеве који се уједињењем желе постићи.

Међутим, ако су обезбеђени објективни фактори или њихов минимум, онда воља за компромисом чини карактеристику од виталног значај за настанак и опстанак федерације. Тај капацитет за компромисом ће бити лакше остварив ако институционалне гаранције обезбеђују адекватнију заштиту представљања учесника федеративног споразума у политичком и уопште социјалном животу заједнице. Упоредо са овим, значајно место у животу заједничке државе, ако не и пресудно, пошто се објективни основи уједињења никако не могу апстраховати и игнорисати, представља економски моменат, у коме аспекту никада нису сви делови територије и области једнако развијени, те с тога, централна власт и не може бити инертна по том питању. “Тако, редовно, ако централна влада покуша да смањи неједнакости, по правилу протестују богатији региони, док у супротном случају, када влада ништа не ради по том питању, онда је сиромашнији оптужују да не ради ништа” (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 26, 27. – превео С.А.)

Поред овога, жеља да се заштите регионална веровања, вредности и интереси, подједнако као и да се подржи одређени степен федералног јединства, изгледају императивима успешног федералног искуства, или другим речима, на овај начин се остварује суштина федерализма, која се састоји у жељи бити делом савеза (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 27).

Ту се као егземпларни случај наводи пример Швајцарске, за коју се каже да је то земља која уједињује људе различитих језика и религија, али који су инспирисани заједничком жељом да остану уједињени (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 30). Када је реч о Швајцарској, спомињу се четири фактора као значајна за њен облик државног уређења: политички мотиви, обзир социјалних различитости, способност компромиса и институционалних гаранција, као и осећај заједништва, односно воља за федерацијом (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 31). Међутим, питање је да ли мотиви, којима су вођени региони из којих се Швајцарска састоји, представљају у стварању федерације, парадигматични списак мотива и разлога стварања и одржања федералне заједнице (упореди: Сиђански, 2015, стр. 24-26). Швајцарска дакле, свакако чини изузетак, јер су и народи, из којих се Швајцарска састоји, до скоро били у великим сукобима, али се Швајцарска као држава у те сукобе није мешала, и као држава је опстала, па се случај швајцарске федерације са правом назива швајцарско чудо (Јовичић, 2006, стр. 51, 52). Због свега овога, управо имајући у виду да је национални моменат у свим садашњим и бившим федерацијама, био чињеница од битног значаја за настанак и опстанак федерације, мислимо да се Швајцарска федерација, по мотивима настанка, начину функционисања, односима у федерацији, историјском развоју итд. не може сматрати парадигмом федералне државе, ни по узроцима настанка, ни по начину функционисања.

Тако се са друге стране, као пример различитијих мотива за стварање федерације помиње случај Нигерије, где претња агресијом није играла битну улогу у избору федералног система, већ жеља да се игра битна улога на Афричком континенту (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 33). За разлику од Швајцарске, у Нигерији је био присутан неспоран недостатак духа за сарадњом између региона, као и између региона и централне владе, те је у том смислу и свака појава проблема резултирала претњом сецесије, као неспоран индикатор одсуства сагласности између осећаја припадности локалној заједници, на једној страни, и воље за федерацијом, на другој страни (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 34, 35). Тако, док је у Нигерији, поред јаким политичких разлога, и економски моменат био битан за стварање и обликовање федерације, дотле у Швајцарској економски моменат

није нужно био суштински елемент за функционисање федералног система (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 36).

Посебан случај, нама близак, представља случај заједнице јужнословенских народа, прво Краљевине, а онда републике Југославије. Мање или више, и код већих и снажнијих држава, а, када се ради о малим државама, као што је случај са Југославијом, правило је да је један од најзначајнијих фактора, који утиче на стварање савеза, и који при томе одређује и тип савеза, начин везаност централне власти за нецентралне органе, области и степен везивања – међународно окружење.

Тако је СФРЈ настала и одржавала се у специфичним околностима равнотеже истока и запада. Као разлози који се у теорији наводе као чињенице њене стабилности (ми би смо додали пре латентне стабилности него стабилности, а као последица чињенице да је Југославија, од почетка, у погледу унутрашњих околности, била мањкава у погледу свога настанака), а који разлози, како се наводи у литератури, не долази само од националиста, него и од историчара и теоретичара политике, састоје се у двома околностима: права, да се земља толико одржала захваљујући харизматичној личности председника Јосипа Броза Тита, чија је смрт већ наговестила нестанак заједничке државе, а друга околност је да је једино комунистичка диктатура, односно снажна средства репресије којима је та држава располагала, успела да заједно одржи народе са различитим политичким културама и снажним историјским анимозитетима (Вудворд, 1997, стр.31). Могуће је да је и овога било у одређеној мери, али ипак главна чињеница, услед које је настала и одржавала се та држава, била је сложена равнотежа на међународној арени, у политичком и економском смислу. (Вудворд, 1997, стр. 32, 50). Тако да је у сваком моменту њеног постојања био присутан међународни фактор, и то, присутан не само у смислу пројектованих политичких и војних опција, него и путем економске помоћи као средстава и начина реализације тих планова, јер не треба занемарити ни кредите са запада, помоћу којих је одржавана ова заједница, мада је та помоћ касније изостала, опет као средство притиска, а зависно од тога како су се мењали планови великих сила (Вудворд, 1997, стр. 35). Са нестанком биполарног света и слабљењем Русије, нестајао је и поредак у којем је настала ова држава. Ове околности су се и са истока и са запада на одговарајући начин рефлектовали на распад Југославије (Гускова, 1993, стр. 35 - 48) Околности, које су постојале када је настајала Југославије, су нестале, а 90-тих година прошлог века, настала је нова међународна

констелација, и другачији односи, у којима је запад (ту мислимо првенствено на Немачку и САД, али и на остале земље западне и северне Европе зависно од пројектованих концепције сваке од тих земаља посебно) прилагођавајући ситуацију својим интересима, одлучио да растури Југославију.

На све ово, неповољна економска кретања и инфлација 80-тих година (Вудворд, 1997, стр. 60 – 64, 89; Виберг, 2004, стр. 37), као и заостравање прилика у земљи због захтева Међународног монетарног фонда за укидањем фондова за развој, преко којих су средства ишла из развијених у неразвијене делове земље допринели су, по ставовима неких теоретичара, убрзаном распаду земље (Виберг, 2004, стр. 38). Свакако, једностране сецесије од стране Словеније, Хрватске и БиХ су подстицане и контролисане од стране Немачке и САД (Кошутић, 1995, стр. 45) (јер, поред Реганове политике дестабилизације комунистичких земаља, која је била на нивоу глобалног концепта, на оперативном плану је немачки Bundesnachrichtendienst (савезна служба безбедности) са хрватским службама безбедности, директно радила на разбијању Југославије (Виберг, 2004, стр. 44)). Тако да је након хладног рата Југославија постала коначна арена трансатланских контрадикција, првенствено везаних за концепцију САД која се није могла без рата остварити. (Виберг, 2004, стр. 45-46).

И ако, ова држава, као федерација, није кратко трајала, на примеру Југославије, која се распала у рату, побија се теза Ричардсона коју је овај дао 1960 год. да, што дуже две групе живе под истом владом, да је мања вероватноћа да ће доћи до избијања грађанског рата (Виберг, 2004, стр. 31).

На бази истих разлога, само у другачијем међународном окружењу, настала је и прва Југославија, када је посебна међународна ситуација диктирала такав развој односа (тада је међународна заједница водила преговоре са Краљевином Србијом о настанку Краљевине Југославије, а неке земље, као Велика Британија су заступале максималистичке ставове Хрватске са посебним захтевима територијалног и функционалног типа према Србији, као да је Хрватска била победница у првом св. рату, а не покрајина која је ратовала на страни државе која је изубила рат (Стефановски, 2004, стр. 101))! Тако да су у светлу концепције великих сила, покрајине са хрватском и словеначком већином требале да послуже као тампон између Србије и Аустрије, између којих је, како се наводи, рат био увод у први светски рат, а променом међународног окружења, у односу на оно које је постојало приликом настанка државе, пре свега немачким наоружавањем и њеном

експанзијом, прва Југославија се и распала, 1941 год. (Вудворд, 1997, стр. 33–34).

Трећа Југославија, односно СРЈ, као заједница држава Србије и Црне Горе, је најкраће трајала. Запад је на ову заједницу гледао само као привремену, али је, као и у претходна два случаја, директно учествовао у њеном растурању. Циљ распада треће Југославије, састављене од Србије и Црне Горе, је између осталог, био и у томе да се српском народу потпуно ускрати контрола над јадранском обалом (Кошутић, 1995, стр. 50), и уопште излазак на море, што је још много раније Србији од стране западних сила јасно било стављено до знања! Ово је било последица чињенице да су својевремено, Енглеска, Аустро-угарска и Немачка, из разних геостратешких и економских разлога, медитеранску обалу Балкана сматрале неотуђивом сфером утицаја, док је царска Русија преко Балканског полуострва увек тежила да изађе на "топла мора" (Петковић, 1996, стр. 14). Посебно је Аустроугарска, почетком XX века била заинтересована да се Србији, након њених успеха у ослобађању територије, не дозволи излаз на море, па су тако Аустроугарска и Италија признале Албанију (Нишић, 1999, стр. 158). У задње време је посебно значајано било настојање НАТО пакта, на челу са САД, да се спречи Русија да преко Србије, у било каквом развоју геополитичких односа, дође у ситуацију да може да изађе на Јадран (Шушић, 1999, стр. 162, 267-268; Нишић, 1999, стр. 89.). Тако да, главни циљ САД свакако јесте био да се осујети излазак Русије на море преко Србије, односно Црне Горе, али је циљ САД био и, да, стављањем јадранске обале под своју доминацију, контролише Балкан, како би се спречила реинкарнација Немачке идеје: *Drang nach Osten* (продор ка истоку), те да на тај начин, потпуном контролом јадранске обале, САД држе, не само Русију, него и Немачку, подаље од Балкана и Медитерана, као стратешким зонама (Нишић, 1999, стр. 96). И, крају, рашчлањивање Југославије, и раздвајање Србије и Црне Горе, није било само последица геополитичких циљева НАТО – пакта, односно САД, него и последица става да је у јакој Српској држави виђена опасност доминације САД и западноевропских држава Балканом (Нишић, 1999, стр. 100).

Случај Чехословачке, која представља пример федерације које ретко постоје, јер су као двочлане, од свих типова федерација, најнестабилније, пошто, будући да се састоје из две државе, посебни интереси двочланих федерација су међусобно супротстављени, па се они без посредовања треће стране морају решавати, што некада није лако (Шуковић, 1995, стр. 71, 72). У Чехословачкој је федерално

уређење био одговор на етничко питање, будући да се та држава састојала од већинских Чеха и мањинских Словака, па је и федерација, као облик државе знатног степена децентрализације, био начин да се обезбеди етничка равноправност оба народа (Јовичић, 2006, стр. 61). Међутим, разлика у броју становника, и у економској развијености је драстично била на страни Чеха, те се није могло говорити о етничком или привредном балансу Чешке и Словачке, због чега је ова земља у току свога трајања неколико пута успостављала различити ниво децентрализације, покушавајући да путем решења типа и облика државног уређења, надомести постојеће разлике између две етничке групе. (Јовичић, 2006, стр. 77). Када су, првенствено Словаци, изашли са ставом да оваква заједница није у њиховом интересу, Чешка се томе није противила, па је Чехословачка као заједничка држава престала да постоји. Међутим, случај распада ове федерације, није типичан, и ангажман САД, и Немачке, као економски водеће европске земље, је био прилично другачији у односу на став који је запад имао према распаду СССР-а, а посебно у односу на распад Југославије, који је у Немачкој дуже планиран, а у фази настанка сукоба, од САД директно потпомогнут.

Што се тиче СССР-а као савезне државе, главни разлози за увођење федералног уређења у бившем СССР-у су били: прво, разлози етничке природе, с обзиром да је ту државу чинило преко 130 народа и народности, и други разлог је био разлог географске природе, односно, будући да се ради о највећој држави света са удаљеним просторствима, децентрализација путем федерације је био начин да се власт пренесе у удаљене области да би се њима ефикасно управљало (Јовичић, 2006, стр. 61). Међутим, када се ради о распаду СССР, циљ запада (првенствено НАТО на челу са САД, а онда и земаља западне Европе) био је између осталог и у нестанку комунизма, уништењу Варшавског пакта, у чињеници да ни једна од држава насталих распадом СССР-а неће бити јака као Совјетски савез, затим, да нове државе које настану распадом СССР-а, постану нови чланови западног војног савеза, распадом СССР-а би се даље отвориле могућности одређеним концепцијама за приступ природним богатствима тих земаља, и још неколико војних економских, политичких и других интереса, међусобно мање или више повезаних. Распад СССР-а је био последица, како унутрашњих слабости, исто тако и последица деловања наведених западних земаља, које су у распаду Совјетског Савеза (непосредно пре тога у нестанку Варшавског пакта) виделе шансе у више различитих аспеката, што се није ни крило, у круговима НАТО савеза (Кошутић, 1995, стр. 45). У СССР-у су прве прогласиле независност државе које

су биле најближе западу у географском и сваком другом смислу: Литваније, Летоније и Естоније, да би након годину дана Русија прогласила своју независност (Виберг, 2004, стр. 34). Док год је СССР била довољно снажна да се одупре утицају споља, опстајала је као целовита држава. Када је СССР изнутра ослабила, запад је реализовао своју концепцију растурања Совјетског Савеза.

Али, Немачка, САД, а након њих и друге државе западне и северне Европе, не само да нису скривале намеру да од федерације СССР-а, Југославије, и касније заједнице Србије и Црне Горе, направи посебне државе, него су у томе показале једну самовољу без икаквих принципа, посебно не правних. Тако су народима који су чинили већину у републикама које су тражиле отцепљење, признавали право на самоопредељење, али су одрицали право федерацији да предузима насилне мере, чак и када су отцепљене федералне јединице посезале за силом, као што то исто право на самоопредељење нису признавале деловима народа који су желели да остану у федерацији (Кошутих, 1995, стр. 45).

5. МОГУЋНОСТ НАПУШТАЊА САВЕЗА ОД СТРАНЕ ЧЛАНИЦА

Идеолошко средство помоћу којег је запад растурио Југославију, и једним делом СССР, је и путем поспешивања Версајског принципа на национално самоопредељење (Вудворд, 1997, стр.32, 199, 200). Од суштине овог принципа зависи настанак и функционисање државе, сваке, а федералне и вишенационалне посебно, као што се овај принцип најдиректније тиче односа централизације и децентрализације. У случају Југославије, свака намера сецесије и растурања државе, правдана је позивањем на ово право.

У конфедерацији, државе чланице конфедерације имају два права: *ius nullificationis*, право да не примењују одлуке савеза, односно у овом случају конфедерације, и *ius secessionis*, право да иступе из савеза, односно конфедерације, када то желе. (Јовичић, 2006, стр. 476). У конфедерацији је народ задржао право самоопредељења потпуно једнако као и право на остварење овог права. То значи да у конфедерацији држава – чланица конфедерације увек може да покрене поступак изласка из конфедерације. Питање стечених права према осталим чланицама конфедерације, као и међусобних потраживања државе која је напустила конфедерацију према државама које су остале у савезу, уколико таква нерешена питања постоје, је просец који следи, и које ће путем међународних

механизма арбитраже или посредовања, бити решен. За решавање ових питања неће у принципу бити надлежна национална јурисдикција, него међународна, с обзиром да је конфедерација међународни савез, који је као такав настао међународним уговором, па ће и за нерешена питања питања поводом тога, и по основу тога, бити надлежна међународна тела.

Када се ради о федерацији, дакле о држави, која као таква има јединствену монету, војску и јединствени субјективитет у међународним односима, која као таква настаје уставом, а не међународним уговором као конфедерација, чланице федерације немају ни право нулификације, ни право отцепљења, (Јовичић, 2006, стр. 476). Чланице федерације су стварањем јединствене државе, која настаје јединственим федералним уставом, створиле теснију и јачу заједницу у односу на конфедерацију, па су се тиме одрекле на неограничену примену права на самоопредељење. Несхватљиво би било да државе стварају федерацију, а да и даље за себе задржавају право нулификације и сецесије, јер се федерација онда у том случају, уопште не би разликовала од конфедерације.

Ако државе чланице федерације немају право на нулификацију и сецесију, поставља се питање да ли су ове државе, ступањем у федерацију изгубиле право на самоопредељење, односно да ли су се стварањем заједничке федералне државе, одрекле овога права. Одговор би био да се државе чланице федерације, стварањем заједничке државе, нису одрекле права на самоопредељење, нити су га изгубиле, него је ово право – право на самоопредељење народа, односно држава које су ушле у састав федерације, модификовано само у мери што је његова примена суспендована, односно условљена. Управо ова суспензија има за последицу чињеницу да народи, односно државе у федерацији, и ако и даље имају право на самоопредељење, немају право нулификације и сецесије, а сама суспензија, услед које народи у федерацији немају право на самоопредељење у пуном капацитету, означава његову условљеност чињеницом консензуса, односно постизањем сагласности о начину и условима иступању из федерације са осталим заинтересованим народима или државама које су биле, или остају у саставу федерације.

Тако да, док, народ, односно држава у конфедерацији може ово право готово неограничено да користи, пошто га није пренела ни на један суверени орган, у федерацији, народ, односно држава – чланица федерације, ово право може само крајње рестриктивно да користи, а то значи у сагласности са осталим народима, односно чланицама федерације. Будући да је федерација консензусом

настала, онда она само консензусом између заинтересованих страна, може и да нестане, значи, никако једнострано.

Ово посебно у случају, када, као на примеру Југославије, границе између република нису одговарале границама пре настанка државе, и када је велики број односа између република служио само унутар постојеће државе, и настао само за прилике док заједничка држава постоји. Односи у федерацији су много снажнији, с обзиром да су чланице федерације пренеле државност на савез, па, пошто постоји велики број заједничких односа, логично је да без решавања отворених питања, чланице не могу да напусте савез, односно федерацију. Да свако узме у заједничкој држави оно што му је потребно: међународно признање, нове границе или територије које раније није имао, економску помоћ, а да након тога једнострано иступи из федерације, позивајући се на своје право самоопредељења, крајње је неправично и вишеструко противправно, и међународном и унутрашњем праву. Рат у бившој Југославији је настао управо кршењем овог принципа права и правичности.

ЗАКЉУЧАК

Пошто у свакој држави постоје различите потребе које треба задовољити, различите групе субјеката, са сличним или различитим обележијима, различите политичке прилике, области са раличитим историјским, културним, етничким, религиозним и другим карактеристикама, различите географске области, да би држава у свему томе могла ефикасно да функционише, неопходно је да централни органи поједине домене функционисања власти препусти разним нижим нивоима, с тим што би суверенст, као карактеристика државне власти, у том случају и даље припадала највишим државним органима. У том случају би, уместо централизације, постојала децентрализација, у које односу нецентрални органи имају прилично висок степен надлежности.

Савезне државе - федерације, исто као и савези држава – конфедерације, могу настати из различитих разлога, у којима могу постојати различити модели надлежности између централних и нецентралних органа. Врло често на стварање савеза, као и на њихов нестанак, утичу разлози заједничке историје, етничке блискости, одбрамбени разлози, разлози економске природе, или неки други разлози. Али исто тако, у специфичним међународним околностима и светске силе могу најдиректније утицати на настанак или нестанак савеза.

Формалноправна основа стварања савеза, као и напуштања државних савеза представља примена права на самоопредељење. Међутим, примена права на самоопредељење је у федерацији суспендована, на начин да ово право не подразумева право нулификације и сецесије. Ова суспензија је условљена сагласношћу о изласку из федерације са осталим народима у федерацији. Тек када се испуни овај услов, када народ који жели да напусти федерацију постигне консенсуз са осталим народима који живе у федерацији о начину и условима изласка из федерације, тек тада, народ који жели да напусти федерацију, може да користи право на самоопредељење у пуном капацитету.

У случају распада Југославије, овај услов није био испуњен, због чега су једностране сецесије у случају Југославије, биле акти потпуно противни унутрашњем и међународном праву, као и принципима правичности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (The Evolutionary Patterns of Federal States), Dale Krane, Universitu Press of Amerika, Boston,
2. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (Federalism and upper Houses searching for a Solution), Rejean Pelletier, Universitu Press of Amerika, Boston,
3. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System), Earl. H. Fry, Universitu Press of Amerika, Boston,
4. Виберг, Х. (2004). *Насилно растурање Југославије*, "Бивша Југославија 1990. године: зашто је имала лошу прогнозу", Београд.
5. Вудворд, С. (1997). *Балканска трагедија*, Београд,
6. Гускова, Ј. (1993). *Југословенска криза и Русија*, Москва,
7. Дрљевић, С. (1926). *Централизам или федерализам*, Земун,
8. Живанчевић М. (1936). *Федерализам и унитаризам*, Београд,
9. Јовичић, М. (2006). *Савремени федерализам*, Београд,
10. Keith, В. (1938). *Dominions as sovereign states*, Macmillan and со. London,
11. Келзен, Х. (1951). *Опита теорија права и државе*, Београд,
12. Кошутић, Б. (1995). *Савременост идеје федерализма*, Нови Сад,

13. Костић, Ј. (1940). *Федерација, аутономија, самоуправа*, Нови Сад,
14. Нишић, С. (1999). *Велике силе и Балкан*, Београд.
15. Peters, H. (1928). *Zentralisation und Dezentralisation*, Berlin,
16. Петковић, Р. (1996). *XX Век на Балкану, Версај, Јалта, Дејтон*, Београд,
17. Sträuli, H. (1929). *Die Kompetenzausscheidung zwischen Bund und kantonen auf dem Gebiete der Gesetzgebung*, Verlag von H. R. Sauerländer, & Cie. in Aarau,
18. Сиђански, Д. (2002). *У трагању за новим европским федерализмом*, Београд,
19. Тефановски, М. (2004). *О националном питању и државном уређењу*, Београд.
20. Шуковић, М. (1995). *Федерација Србије и Црне Горе – утемељеност, пукотине, оптималност, услови опстајања перспектива*, Подгорица.
21. Шушић, С. (1999). *Пробни камен за Европу*, Београд.

Рад је примљен: 28.01.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 18.04.2015.